

ARCHIBALD
(GHEORGHE RĂDULESCU)
CE AM VĂZUT ÎN
ROMÂNIA MICĂ

ANECDOTE ISTORICE

Text îngrijit, note și studiu introductiv de Sorin Cristescu

STUDIU INTRODUCȚIV

CINE A FOST ARCHIBALD?

Splendida colecție de lucrări apărute în seria Istorie cu blazon organizată sub egida Editurii Corint grație eforturilor istoricului Filip-Lucian Iorga a dat un imbold cu totul deosebit cercetării izvoarelor istoriei moderne și contemporane românești.

În felul acesta am ajuns la micul volum memorialistic *Ce am văzut în România Mică* al jurnalistului Archibald, pseudonimul lui Gheorghe Rădulescu.

Cum nu se găsește mai nimic despre acest jurnalist practic uitat, am apelat la însemnările memorialistice ale unui alt gazetar care l-a cunoscut pe Rădulescu-Archibald în ultimii ani ai vieții sale, când nu mai scria în paginile ziarelor, dar încerca să se smulgă uitării participând la întrunirile sindicatului ziariștilor și publicându-și amintirile. Iată ce ne spune Pamfil Șeicaru:

Sub pseudonimul Archibald, gazetarul de mare talent Ghiță Rădulescu s-a făcut cunoscut în presa românească. Născut în 1854, el a fost coleg de redacție la ziarul *Timpul* cu Mihai Eminescu, Ioan Slavici, I.L. Caragiale. În 1890 a fost redactor la *Epoca*, împreună cu Barbu Delavrancea, I.L. Caragiale. În lungul carierei lui de gazetar, Archibald a rămas fidel convingerilor lui conservatoare. Articolele lui

de o vervă îndrăcită, satirice, mușcătoare, totdeauna de o corectă formă literară, i-au dat un prestigiu în presa timpului. În 1913, după campania din Bulgaria, Archibald a publicat o serie de impresii, *Note de om necăjit*, depășind impresiile grăbite de gazetar, care relevau un autentic talent de scriitor. Critica din acea epocă a remarcat, sub forma satirică, sub ironia corozivă, un poet răătăcit în gazetărie. Cariera lui de gazetar s-a încheiat în 1916. Rămas la București, a asistat la intrarea trupelor germane, fiind martor îndurerat al ocupației. În 1922, a publicat *Porcii*, carte în care a concentrat atât impresiile, cât și revolta înăbușită din acei doi ani de ocupație. Este una dintre cele mai dureroase mărturisiri, a unei violente reacții contra abdicărilor demnității, făcute de un scriitor de talent¹. După 1919, Archibald nu a mai colaborat la niciun ziar. Trăia retras, găsind consolare izolării în care se complăcea, în evocarea anilor de intensă activitate desfășurată în presa României. L-am cunoscut în 1924, cu prilejul unei adunări a Sindicatului ziariștilor. Avea 70 de ani, era de o vervă tinerească, nu se resimțea de povara anilor, cu o înfățișare de podgorean chibbur. Păstra încă sprinteneala inteligenței, vioiciunea replicii și verbul mușcător din vremurile lui de glorie. În 1926, a publicat *Ce am văzut în România Mică*, scriere care a trecut neobservată, deși merita o atentă prețuire. Nu era numai o simplă povestire a unor întâmplări pline de pitoresc, verva autorului reîmprospătând nu numai climatul unei epoci, ci și redarea unor aspecte necunoscute din viața intimă a câtorva scriitori și oameni politici. Pitorescul unei întâmplări servea doar ca pretext spre a destăinui aspecte neștiute sau insuficient cunoscute din mecanismul intim al creației unui scriitor. Archibald avea darul evocărilor; gazetarul aducea materialul anecdotic, iar scriitorul așternea literar pe hârtie

ceea ce era demn să fie reținut de posteritate, spre a da imaginea unei lumi dispărute. O notă apărută în ziare anunța, în 1929, moartea lui Archibald. Cu el dispărea martorul evenimentelor care s-au succedat în România Mică, între 1875 și 1914².

Gheorghe Rădulescu a abordat și satira jurnalistică: la 1 martie 1915 apărea la București revista satirică săptămânală *Moșicul* sub îngrijirea dlor Archibald [G. Rădulescu], Gorun [Al. Hodoș], Maximin [G. Milian-Maximin] și Mefisto [M.A. Faust-Mohr]. Publicația și-a încetat activitatea în prima zi a Războiului de Întregire, 14/27 august 1916³.

Pentru a înțelege amintirile jurnalistice ale lui Archibald trebuie să avem în vedere transformările suferite de societatea românească după Marea Unire, mai ales că noi, cei de azi, avem la îndemână o serie de surse memorialistice de mare amploare și calitate în care amintirile lui Archibald se încadrează perfect: *Istoria contemporană a României (1866–1900)* a lui Titu Maiorescu din 1925⁴, cele patru volume de memorii ale lui Constantin Bacalbașa, *Bucureștii de altădată*, apărute în anii 1927–1932, *Notele politice* ale lui Al. Marghiloman (trei volume apărute în 1927), cele trei volume de memorii ale lui Nicolae Iorga intitulate *O viață de om așa cum a fost*, din anii 1933–1934, și, mai ales, cele 11 volume de memorii ale lui Constantin Argetoianu – *Pentru cei de mâine, amintiri din vremea celor de ieri* – apărute în anii 1990, memoriile lui I.G. Duca ș.a. Instrumente de lucru remarcabile sunt primele reeditări ale memoriilor lui Constantin Bacalbașa, admirabil adnotate de Tiberiu și Aristița Avramescu, precum și excelenta lucrare *Guverne și guvernanți* (două volume, pe care le datorăm regretaților Ion Mamina și Ion Bulei, pentru anii 1866–1916, al doilea aparținând lui Ion Mamina și Ioan Scurtu, pentru anii 1916–1938).

În aceste condiții putem presupune ce dorește să ne arate de fapt Archibald. El ne oferă o imagine a României Mici, „guvernată în afară de principiile și de prescripțiunile constituționale și abandonată unui regim de dictatură fără răspundere: dictatura primilor-miniștri și a șefilor de partid”, după expresia lui Constantin Argetoianu⁵, care se referă la alternanța la putere a liberalilor – cei care voiau, chipurile, continuarea reformelor – și a conservatorilor – cei care spuneau că România a avut parte de suficiente reforme și că acum consolidarea statului este misiunea primordială. La Archibald apare însă o imagine transfigurată de amintirea duioasă pe care autorul o poartă liderilor conservatori – mai ales lui Lascăr Catargiu – dar și marilor lideri liberali precum Ion C. Brătianu și D.A. Sturdza; o Românie a marilor personalități literare pe care le-a cunoscut Archibald, în primul rând a lui Caragiale. Această imagine ar trebui să vină în contrast cu România anului 1926, o Românie în care se spulberaseră toate speranțele legate de reformarea României Întregite realizate la 1918, toate speranțele legate de votul universal și de împrăștierea, dar despre care autorul nu ne oferă niciun episod încheiat. Noi însă știm că în locul „dictaturii” alternative a șefilor de partid se instaurase de la finele lui 1918 „dictatura” liderului liberal Ion I.C. Brătianu, care venea și pleca de la guvernare când voia el, care manevrase admirabil pentru a aduce la eșec guvernarea idolului țărânimii, generalul Al. Averescu, și despre care se credea că manevrase la fel de abil pentru îndepărtarea de la succesiunea tronului a prințului Carol și impuse actul de la 4 ianuarie 1926. Acest act al Parlamentului îl proclama drept succesor al regelui Ferdinand pe micul prinț Mihai și institua implicit o Regență menită să-i eternizeze pe liberali la putere. Așa se vedeau lucrurile în 1926 și în comparație cu situația de atunci, România Mică – a votului cenșitar, cel mai restrictiv din Europa – apărea ca un tărâm

idilic, condus de marii aristocrați cu blazon ai politicii, oameni născuți bogați și pentru care politica era un sacrificiu și nu o sursă de îmbogățire.

Ce am văzut în România Mică (1926) este, în ediția princeps, o carte de amintiri de 104 pagini formată din douăzeci de povestiri, una mai savuroasă decât cealaltă. Dintre cele mai interesante menționăm:

Protocolul – ne arată cum l-a expediat regele Carol I pe ministrul plenipotențiar britanic de cum a intrat pe ușă, pentru nepunctualitate: „Audiența excelenței voastre s-a sfârșit!”

Trăiască Sultanul! – despre controversatul Apostol Mărgărit.

Caftanul – despre cum l-a căftănit, adică l-a înnobilit liderul Lascăr Catargiu pe autor ca să poată întemeia un ziar de opoziție la Iași, învingându-i temerile legate de faptul că acolo „prea sunt boieri mari și prea mulți oameni bogați”.

Un act de stare civilă – despre ospetele (cu carne de căprioară plus două kilograme de icre) oferite de Gheorghe Panu prietenilor săi Costache Chirilă, Delavrancea, Manole Buznea și despre farsa organizată de Caragiale când a fost trimis să înregistreze la primărie nașterea ultimului dintre copiii lui Panu.

Ce țară, domnule! – despre cum își corecta cuvântările Al. Lahovari și despre cât de brutal (verbal vorbind) putea să fie chiar și față de cei care îl lăudau.

Coadele lui Take Ionescu – despre cei doi prieteni politici ai săi: Al. Bădăraș și Nicolae Flea.

Război pașnic – despre cum s-a tras cu tunul de la Constanța asupra vaporului rusesc „Olga” care nu a vrut să respecte măsurile de carantină impuse împotriva epidemiei de holeră venită din Imperiul Otoman.

Chichița lui conu Mitiță – despre faptul că D.A. Sturdza era informat în legătură cu neregulile de la Creditul Rural. Chichița era un sertar mereu încuiat, în care se afla un caiet

plin cu cifre subliniate cu cerneală roșie, consemnând sumele sustrase din contabilitatea Creditului Rural.

Rămășagul – despre cum se făcea votarea în regimul votului censitar.

Porcarul de la Sinaia – despre confuzia provocată de un negustor de porci sosit la Sinaia, pe care îl chema Szapáry, la fel ca pe prim-ministrul Ungariei (1890–1892), așteptat și el să sosească la Sinaia...

Sunt destul de imprecise amintirile lui Archibald – nimic nu e mai înșelător decât memoria, nota un scriitor de succes al zilelor noastre, Carlos Ruiz Zafón – dar notele ne ajută să punem lucrurile la punct și nu se alterează în niciun fel senzația de a fi martorii unei istorii de mult apuse...

Privire rezumativă asupra vieții politice românești, 1858–1927

Pentru a înțelege această istorie de mult apusă, pentru a înțelege ce au însemnat cele două mari partide din România regelui Carol I, liberalii și conservatorii, este nevoie de o prezentare succintă a vieții politice din epoca respectivă care să dea conținut numelor și notelor biografice din amintirile lui Archibald.

România, așa cum știm că a rezultat din unirea Principatelor Danubiene, a apărut pe hartă ca soluție politică dată de diplomația franceză și de exilații pașoptiști din Occident în urma înfrângerii Rusiei în Războiul Crimeii (1853–1856) și a deciziilor Congresului de pace de la Paris, semnat la 30 martie 1856. România urma să fie un stat tampon la marginea nord-estică a împărăției otomane, pus sub garanția celor șapte mari puteri, menit să oprească expansiunea rusească. Încălcarea frontierelor ei – se subînțelegea de către Rusia – trebuia să ducă la refacerea coaliției antiruse de la 1854. Trebuia, așadar, un „zăvor” care să împiedice unirea

slavilor din nord, conduși de țarul de la St. Petersburg, cu slavii din sud – bulgari, sârbi – care îl așteptau pe „țarul eliberator”, iar această misiune și-a asumat-o România⁶.

Pentru ca Rusia să nu mai fie un stat riveran la Dunăre, Moldova a primit trei județe din sudul Basarabiei: Cahul, Bolgrad și Ismail. Acest lucru periclita ființa a ceea ce urma să fie Principatele Unite, România, pentru că lovitura de revanșă a Rusiei nu putea întârzia prea multă vreme.

Conștientă de această realitate, elita politică românească a considerat că trebuie să consolideze noul stat cerând unirea celor două principate sub un domn străin ales dintr-una din dinastiile domnitoare din Europa. Era, de altfel, singura soluție pentru a obține legitimarea deciziilor acestei elite în fața Europei.

După cum se știe, nu s-a putut realiza decât Unirea prin alegerea unui domn român, dar dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza la 24 ianuarie 1859 a consolidat statul datorită eforturilor noului domn de a ajunge la o unire deplină – ceea ce s-a realizat la 24 ianuarie 1862 – și apoi prin realizarea marilor reforme modernizatoare: secularizarea averilor mănăstirești și împrumutarea țăranilor de la 1864, reforme despre care Nicolae Iorga a afirmat într-unul din discursurile sale că nu sunt opera vreunui partid, ci a doi oameni: Alexandru Ioan Cuza și Mihail Kogălniceanu.

Împrumutarea țăranilor a grăbit coalizarea boierimii de toate nuanțele – liberale și conservatoare – împotriva lui Cuza, înlăturarea acestuia la 11 februarie 1866 și aducerea mult doritului prinț străin. Era o soluție *sine qua non*, deoarece moldovenii, care făcuseră cele mai multe sacrificii pentru unire, nu ar fi acceptat nicidecum să fie conduși de un muntean. Românii și-ar fi dorit un prinț francez, rudă a împăratului Napoleon al III-lea, dar după cum se știe nu s-a putut obține decât ruda germană a împăratului francez: Carol von Hohenzollern-Sigmaringen (1839–1914).

Aducerea lui Carol I pe tronul României a fost urmată imediat de finalizarea Constituției de la 1866, al cărei cel mai important articol – pentru boierime – era articolul 19, cel care definea proprietatea. Conform acestui articol, exproprii de moșii nu se mai puteau face decât „pentru cauză de utilitate publică, legalmente constatată, și după o dreaptă și prealabilă despăgubire”. Apoi urma esențialul: „Prin cauză de utilitate publică urmează a se înțelege numai comunicațiunea și salubritatea publică, precum și lucrările de apărarea țării”. Așadar, dacă moșia respectivă nu se afla sub incidența unuia dintre aceste obiective, exproprierea ei era neconstituțională. Era deci garanția că o reformă de genul celei realizate de Cuza *nu mai putea fi repetată*.

Instabilitatea politică a caracterizat primii șase ani ai domniei principelui Carol I: nu mai puțin de nouă guverne s-au succedat în acest răstimp, marcat de afacerea Strousberg (construirea căii ferate de la Iași la București de către un antreprenor prusian), de tentativa de detronare a principelui de către deputatul liberal Al. Candiano-Popescu la Ploiești (7/19 august 1870), care va fi achitat de tribunalul cu jurați de la Târgoviște (17/29 octombrie 1870), și de manifestația antigermană organizată tot de liberali împotriva coloniei germane din București care sărbătorea ziua de naștere a împăratului german Wilhelm I (10/22 martie 1871) la sala Slătineanu din București (ulterior cofetăria Capșa). Această din urmă manifestație l-a determinat pe principele Carol I să-l demită imediat pe premierul de nuanță liberală Ion Ghica, să-i convoace la Palat pe membrii locotenenței domnești de la care primise puterea la 10 mai 1866 și să le arate intenția sa de a abdică. Atunci a intervenit Lascăr Catargiu, liderul de nuanță conservatoare cel mai important, care l-a împiedicat pe principe să abdice promițându-i că va forma un guvern „tare” – formulare tipică în limbajul epocii – care să dea României stabilitatea

mult dorită. Carol I nu putea fi lăsat să plece pentru că s-ar fi ajuns la o diminuare drastică a ponderii conservatorilor și poate chiar la instaurarea definitivă a autorității liberale asupra României. Soluția a fost păstrarea acestui factor constituțional care va demonstra că este dispus și poate să fie arbitru vieții politice românești.

Într-adevăr, guvernul condus de Lascăr Catargiu – prima mare guvernare conservatoare – a fost cel dintâi care și-a dus cei patru ani de mandat până la capăt și din acest motiv a obținut, firește, prin „influențarea” alegătorilor, în aprilie 1875 un mandat de conducere pentru încă patru ani.

Acest lucru a determinat coagularea grupărilor liberale la jumătatea lui aprilie 1875, în vederea alegerilor, ceea ce a reprezentat întemeierea Partidului Național Liberal sub dubla conducere a lui Ion C. Brătianu și C.A. Rosetti.

Porniți din nou la drum cu un nou mandat, conservatorii consideră că trebuie să cointereneze Austro-Ungaria în menținerea existenței statale românești, așa că la 27 iunie 1875 încheie o convenție comercială cu Viena, sfidând interdicțiile impuse de suzeranitatea otomană, dar prin care România se angaja să devină o piață de desfacere pentru produsele industriale ale Dublei Monarhii. Această convenție stârnește critica vehementă a liberalilor, formulată cel mai clar de Mihail Kogălniceanu: „Noi, domnilor, prin această convențiune, ne orânduim a nu mai fi alt nimic decât o populațiune producătoare de grâu și materii prime”⁷.

Nimeni nu știa atunci cât de aproape era România de obținerea independenței, dar toată lumea știa că prețul va fi retrocedarea către Rusia a celor trei județe din sudul Basarabiei – Cahul, Bolgrad și Ismail, primite de Moldova prin Congresul de pace de la Paris din 30 martie 1856.

Din acest motiv, atunci când, în noiembrie 1875, se re-deschide chestiunea orientală prin răscoala populațiilor creștine din Bosnia și Herțegovina, conservatorii hotărâsc

să plece de bunăvoie de la putere deoarece, așa cum va spune Titu Maiorescu:

Nu e vorbă, un minister conservator ar fi răscumpărat căile ferate probabil în condiții financiare mai bune; și cât pentru participarea la război, armata condusă de domnitorul Carol ar fi fost tot așa de biruitoare sub ministerul Catargiu ca și sub ministerul Brătianu. Dar dacă și cu un guvern conservator se putea lua Plevna, numai cu un guvern liberal se putea pierde Basarabia fără o adâncă zdruncinare înăuntrul țării⁸.

În aceste condiții liberalii preiau puterea în iulie 1876 și se știe că au reușit să materializeze idealul național al cucririi independenței față de Imperiul Otoman, asumându-și opoziția conservatorilor pentru pierderea previzibilă a celor trei județe, pentru revizuirea Constituției, mai precis a articolului 7, din care se îndepărtau restricțiile de natură religioasă pentru obținerea cetățeniei române. România a obținut în schimb Dobrogea, menită să separe Rusia de țara pe care o întemeiasă la sud de Dunăre, Bulgaria, ce urma să fie sfera ei de influență și să privească spre St. Petersburg, așa cum românii priveau spre Paris.

Liberalii nu s-au abătut din drumul lor care a dus în final la recunoașterea independenței României de către cele trei mari puteri ale Europei – Germania, Franța și Marea Britanie – la 8/20 februarie 1880, la proclamarea regatului de către Parlament, la 14 martie 1881, și la ceremonia sfințirii coroanei de oțel⁹ a regelui Carol I, la 10 mai în același an. Decisivă pentru consolidarea dominației liberale în România a fost însă întemeierea Băncii Naționale în martie 1880. Al doilea mandat de guvernare al liberalilor s-a impus de la sine.